

ІСТОРИКО-ФІЛОСОФСЬКІ ДОСЛІДЖЕННЯ

УДК 821.162.1

Gustaw Ostasz,
m. Rzeszow, Polska

JULIANA PRZYBOSIA WERSJA SZTUKI BEZ GRANIC

Gustaw Ostasz. Версія мистецтва без кордонів Юліана Пишбося. У статті проаналізовано щоденник Юліана Пишбося "Записки без дати" (1970). У творі цього авангардиста відкрито мислення в ірраціональних категоріях, які колись були парафразами філософської культури Ципріана Норвіда, що має присмак марксизму.

Zapiski bez daty (1970) to raczej dziwna książka Juliana Przybosia, z założenia amorficzna, fingowany diariusz. Dokument ambicji intelektualnych pisarza. Gdyby miał formę spójnego eseju, mógłby uchodzić, suponuje autor, za "system [...] filozoficzno-estetyczny"[1:5]. Osoba mówiąca dba o uczoność. Niekiedy werbalizuje spostrzeżenia metodą beletrystów, innym razem filozofów. Zręcznie posługuje się erudycją. Definiuje sądy, przytacza, polemizuje. Rozprawia o sztuce bez granic¹, najchętniej o poezji widzianej w analogiczny sposób, w ujęciu rzekomo własnym – a przecież tu i ówdzie awangardowo-marksowskim – lecz to wszystko pozor zaledwie. Narracja jest eklektyczna, typowy *collage*² – częściowo odpowiada konwencji modernizmu – paradoksalnie bliższy tradycjom kultury o podłożu judeochrześcijańskim, niż racjonalistycznym. Patronem Przybosia, ni stąd, ni zowąd, okazuje się Cyprian Norwid – nie tak dawno mogło to uchodzić za niedorzeczność³ – który zwykł nazywać siebie artystą. Co się tyczy terminu artysta, ma on tutaj wagę szczególnego rodzaju, wywołuje semantykę o charakterze przeznaczenia. W wierszu "*Klaskaniem mając obrzękłe prawice...*" (inc.) Norwid, nie bez nonszalancji, zdradził, co z owej semantyki potencjalnie musiało wynikać. "Piszę – ot! czasem... [...] || To zaś mi mniejsza, czy bywam omylon || Albo nie?... piszę – pamiętnik artysty, || Ogryzmołony i w siebie pochylon – || Obłądny!... ależ – wielce rzeczywisty!" Późny romantyk nobiletował każdą obserwację o znaczeniu

---

¹ Termin norwidowski, zapożyczony z pracy S. Sawickiego [Zob.: 2:14]. Kiedy go odnosimy do Przybosia, zdaje się być synonimem sztuki czystej, zwłaszcza czystej poezji.

² Również termin norwidowski [Zob.: 2:8].

³ Odkąd wiadomo, czym w rozwoju awangard poetyckich z dwudziestolecia międzywojennego była tradycja Norwida, nie budzi to już wątpliwości. A jednak Norwid i Przyboś to dwie różne propozycje wierszowania.

epistemologicznym, choćby ledwie wstępna, impresyjna, bądź też zachłanna, doraźna, szkicowa. A po upływie wielu dziesięcioleci niemalże tak samo będzie robił autor *Zapiskow bez daty*; materia jego szczątkowych fabuł utrwaliła metodę. Niespójność norwidowskiego pokroju stanowi wyróżnik narracyjno-strukturalny notatnika Przybosia, rzuca mocne światło na wiązadła wykładu, zagadkowo młodopolskie tu i tam.

Od ogłoszenia drukiem *Zapiskow bez daty* minęło już lat trzydzieści pięć z okładem, lecz wartościowanie książki, amorficznej myślowo i strukturalnie, sprawia kłopot. Wydaje się ona czymś więcej, niżli zwerbalizowanymi śladami pracy autora. Sugerował przecież we wstępie: "To spostrzeżenia, myśli, dywagacje, przypomnienia, zarysy wierszy i rozprawek – zapiski doraźne i w większości [...] pozostawione w takim stanie, w jakim je rzuciłem na papier: *in crudo*"[1:5]. Nadał im kształt zazwyczaj drobniotkich segmentów odpowiadających rozdziałom – jest ich niemal dwieście pięćdziesiąt – o sztuce, literaturze, filozofii życia, o swoim, dość zawikłanym, meandrowym, stosunku do chrześcijaństwa, o podróżach, przyjaźniach, różnego rodzaju doświadczeniach. Zdefiniował więc książkę sam i ocenił – siłą faktu, nie wprost. Zresztą – wypada powtórzyć za nim – któż lepiej, pełniej rozumie dzieło od autora? Jednak na tym nie wolno poprzestawać. Historia literatury narzuca badaczowi dystans wobec wypowiedzi narratora, estety-egocentryka dbałego o uczoną błyskotliwość i niezależność sądów, mimo to komunizującego. Jego spostrzeżenia wymagają raz po raz czujnej konfrontacji z rzeczywistością pozaartystyczną, dociekliwego sprawdzania, komentowania. Kiedy próbujemy traktować rzecz w taki sposób, z odpowiednim krytycyzmem, wtedy wsparcia niespodzianego zdają się udzielać, robione przez pisarza, aluzje semantyczne do Norwida; oczywiście trzeba je najpierw dostrzec. Wzbogacają drogę myślenia.

Warto się przyglądać wątkom przewodnim udziwnionego, ahistorycznego pamiętnika, gdzie daty nie mają znaczenia, po prostu są nieobecne, a całość relacji narratora krąży wokół sztuki bez granic jako sprawy wyższego rzędu. Wtedy książka odsłania wzmiankowany, cechujący się eklektyzmem – z powodu małej spójności – system filozoficzno-estetyczny. Zapewne należałoby ukazywać go w ostrych relacjach z biografią autora, którego pisarstwo bywało świadectwem trwania oraz ewokacją marzeń nabrzmiałych semantyką utopii. Dość uświadomić sobie ów związek, aby rozumieć, dlaczego Przyboś zakładał identyfikację poezji z istnieniem. "Chodzi przecież o to – przekonywał dość nerwowo i apodyktycznie – ażeby poezja, która jest hipotezą, a więc i propozycją życia duchowego (a więc i praktycznych zachowań w życiu), chodzi o to, aby poezja zjednoczyła się z życiem. Aby była w jakiś sposób tym, kto ją przeżywa – czy na odwrot" [1:186-187]. Owa apodyktyczność zdradza stylistykę dysydenta; wykraczającą poza aspekty i odniesienia religijne. Odzywa się tu,

przetwarzany, motyw urody życia proveniencji młodopolskiej, rodem z ekstatycznych fabuł Stefana Żeromskiego, na wskroś franciszkański, dobrze osadzony w romantycznej tradycji. Bodaj z niego wzięła źródło Przybosiowska filozofia życia, wbrew pozorom zaledwie w stopniu nikłym optymistyczna, ani trochę łatwa. Jej ekscentryczne wobec sztuki i twórcy wymagania, dynamizm, ukierunkowanie na terażniejszość i na przyszłość, mające w założeniu pragmatyzm wynoszony do rangi ideału¹; o czym dalej. Stąd deifikacja nauk ścisłych tudzież osiągnięć techniki, wszelkich dążeń ku coraz to nowym odkryciom. "Poezja jest realizowaniem niemożliwości. Każdy prawdziwy wiersz jest szturmem nieba, zamachem na świat! A skoro dziś, w epoce rozszczepionego atomu, wszystko jest możliwe – poezją jest to **Wszystko**, którego jeszcze nie osiągnęliśmy, które musimy osiągnąć" [1:87]. W takim myśleniu, rzecz trzeba, *sacrum* chrześcijańskie i osobowy Bóg-Stwórca z wolna zanikają, bądź też ulegają wymianie na apoteozę bliżej nieoznaczonej twórczości, bez ustanku rewolucyjnej. Stąd gloryfikacja aktywizmu. Zaimek nieokreślony **Wszystko**, pisany z dużej litery, staje się metonimią Boga, ewokuje metafizykę, bez której poecie trudno żyć². Imitowany racjonalizm raz po raz ujawnia brak spoin, a język – narzędzie informacji oraz dialogu – zdradza wszechobecną, przetwarzaną na różne sposoby semantykę judeochrześcijańską. Oczywiście, inaczej być nie mogło, wszak ten pisarz wzrastał najpierw w obrębie kultury chłopskiej, ahistorycznej, a dopiero później inteligenckiej w wersji awangardowej – cechowało ją wierzganie przeciwko korzeniom – zaplątanej w chorobliwy spór z tradycją.

Dbając o ścisłość wykładu, trzeba odnotować niespójność codzienności z deifikowaną awangardową sztuką bez granic, która z nadzwyczajną prędkością zdawała się wyprzedzać życie, wszak ono – jak orzekają biolodzy – zawsze i wszędzie jest nastawione na zachowawczość. Autor *Zapisków bez daty*, wiedziony estymą wobec nauki, szanował ten przyrodniczy aksjomat, jednak domagał się, aby codzienność – za naszą sprawą – zmniejszała ów rzekomo wstydlivy dystans względem sztuki, uznawanej przez niego za wartość najwyższą. Kiedy akurat w ten sposób ni to marzył, ni to deklarował, wtedy zdawał się pamiętać o ideałach urobionych w kręgu kultury śródziemnomorskiej; rzecz jasna, nie tylko o nieodległych czasowo fantazmatach modernistycznych³. Właśnie stamtąd, z tradycji liczącej parę tysięcy lat, bije źródło jego rozdrażnień – które u osób z mentalnością

---

¹ Słysząc tu jakby zduszone echo Norwidowego hasła "pieśń i praktyczność" z *Promethidiona*, dialog *Bogumil* [3:80].

² Jerzy Kwiatkowski stwierdza w poetyckim myśleniu Przybosa parafrazy tekstów ewangelicznych oraz swoistą autodeifikację [Zob.:4:299-300].

³ Te ideały przypominał wcześniej Bolesław Leśmian w poezji i w esejach [Zob.: 5]. Także inni poeci, nawiązujący do św. Franciszka z Asyżu. Nasze człowieczeństwo miało być osiągnięte i utrwalane poprzez dbałość o artystyczną wrażliwość serca, duszy, rozumu.

chłopską zakrzepły w rodzaj archetypu – wywołanych niemożnością natychmiastowego wskazania aspektów użyteczności pracy pisarza.

"I oto stawianie domu wydało mi się ważniejsze niż moje pisanie – odłożyłem długopis.

Ich [robotników] dzieło jest od razu widoczne i niewątpliwie użyteczne. Dlatego tak się cieszą – bez skrupułów, zastrzeżeń i wątpliwości – od razu, już w chwili, gdy powstaje [...].

Moje pisane dzieło – niewidoczne, niedotykalne: niesprawdzalne więc od razu i nie wiadomo, czy w ogóle kiedy zda się na coś pracującym, jak ci murarze i cieśle, ludziom, czy kto w nim kiedy na chwilę zamieszka.

Cóż ja mógłbym robić, żeby im jakoś dorównać? Wznieść ten dom "w duchu", to znaczy postawić go ze słów? Tak żeby ten trud, który w jego stawianie włożę, pomógł kiedyś komu – do czego? Do szacunku dla tych i podobnych do nich robotników? Do takiej mobilizacji moralnej¹, ażeby równie żwawo, jak ci [...] murarze i cieśle, wzięli się – każdy do swojej własnej – roboty? Do czystej radości z układu celowego słów – celowego, bo dającego zadowolenie samym swoim układem? Do tego, żebym nie czuł się bezpożytecznym? I w ten sposób odzyskał tę – nieskażoną podejrzeniem – dumę wytwórcy rzeczy, dumę, którą znam z młodości?

Pamiętam, kiedy udało mi się po raz pierwszy uorać równymi skibami cały zagon – oddałem ojcu cepigi pługa jako jemu równy. Bardziej utwierdzony w swojej godności nie czułem się nigdy"[1:380-381].

Deifikowana przez Przybosia kategoria "praktyczności" w spojrzeniu na pracę rozwija znaczący wątek myśli Norwida, kategorię "**pieśń** a **praktyczność**", ujmowaną również jako relacja "**piękne**" a "**użyteczne**" z dialogu *Bogumił* (s. 80 i 82). W *Epilogu* do *Promethidiona* czytamy: "Koniec końców, praca z grzechu jest i tylko ją **milość** odkupuje [...], **wynalazki**, które człowieka wyręczają, [...] satelitami sztuk są – a przynajmniej źródła wynalazków bez wszelkiej wątpliwości [...]"[3:105]. Tak czy owak, refleksje autora *Zapisków bez daty* nad pracą równorzędną twórczości mają semantykę nieoryginalną, zapożyczoną. Ledwie zacierają kontury wyobraźni chrześcijańskiej. Są amorficznym zespołem – o znamionach parafraz – maskowanych aluzji myślowych do *Promethidiona*, gdzie Norwid ujrzał w człowieku "sztukmistrza". Tak rozumiany człowiek, mistrz sztuki, "na swoją miarę i skalę kontynuuje dzieło" Boga; "nie tylko [...] jako twórca, również w roli odbiorcy ("stąd i słuchacz, i widz jest artystą", [dialog] *Bogumił*, w. 137 [2:15]). Refleksje Przybosia o pracy identyfikowanej z *sacrum* wypadają nazwać raczej dziwnymi aluzjami do dialogów *Promethidiona*, wszak autorowi *Zapisków bez daty* najbliższy był ateizm². Mało tego, aluzjami

---

¹ Autor *Zapisków bez daty* upraszcza rozumienie etyki do spraw osobistych oraz aksjologii pracy.

² W *Zapiskach bez daty* autor kilkakrotnie werbalizuje swą pogardę, bądź też nieufność i sztyderstwo wobec chrześcijaństwa (s. 146, 167, 204, 264-266).

ukrytymi, ponieważ źródła nie wskazał. Marzenia, aby znikł rozdział pomiędzy pracą umysłową a fizyczną, aby te dwie odmiany wysiłku się dopełniały, aby każdy trud oznaczał twórczość, zdają się być – przynajmniej gdzieś – skutkiem oddziaływań myśli Norwida na inteligenta z "bezimiennych chłopów" [1:98] zrodzonych do mozołu fizycznego; jak awangardzista kwalifikował sam siebie. W innym miejscu *Zapisków bez daty* wyznał.

"Dopiero [...] w [...] latach wojny, które spędziłem we wsi rodzinnej, to poczucie niepełności i niemal zbędności, bo innej niż praca rąk pracy pisarskiej, opuściło mnie nareszcie. Znój robót polnych był mi znany, jeszcze w dzieciństwie zaprzęgnięto mnie do pracy w polu, ale tak ciężko fizycznie, jak w czasie tych lat wojennych, nie pracowałem [...] nigdy. Po raz pierwszy w życiu trzymałem się dwojako: pracowałem na przemian fizycznie i umysłowo, trzymałem w ręce raz pióro, raz sierp. I wtedy dopiero poczucie braku minęło, wtedy pojąłem: to nie dlatego, że rezultat pisania jest mniej określony i nie tak dotykający jak snop użętego żyta czy odwalana pługiem skiba, nie dlatego czułem niepełność i wstydlivość poezjowania. Trzeba choć raz w życiu potrudzić się rzetelnie tak jak robotnik i chłop, aby zbyć się wstydu, że pióro jest lżejsze od młota i sierpa¹. Nie wiem, może to niejednemu piszącemu rozterka nie znana – dla mnie dręczące pytanie o związek pracy umysłowej z pracą fizyczną, o złączenie ręki robotnika i artysty, domagało się rozstrzygnięcia ustawicznie i długo" [1:192-193].

Nieco marksowska, nieco zaś z Norwida – ten również miał się roboty fizycznej – wiara w ponadczasowe znaczenie pracy, w jej moc ucłowieczającą łagodzi wszelkie wątpliwości. "Co mówi moja poezja? Możliwość bycia (mnie, a więc chyba każdego) w zgodzie ze swoim losem, jeśli zdobywam się na najwyższy wysiłek. Mówi więc, że jestem sobą wtedy, kiedy najbardziej się trudzę. Kiedy indziej – nie jestem, ale tylko wegetuję" [1:195-196]. Gdy Przyboś zastanawia się nad aksjologią wysiłku ludzkiego, wtedy kompiluje Norwida i marksizm. Wbrew utopiom wie, iż nie każda praca uszlachetnia. "Niewolnicza, najemna, fabryczna – zezwierzęca, wyobcowuje, ubezmyślnia. Tylko praca uczynniająca człowieczeństwo [...] a więc praca, której towarzyszy myśl, uczy dobroci; i tylko wtedy dobro równa się pięknu, piękno dobru, a te dwie wartości wieńczą wolność. **Wolność jest więc koniecznością tworzenia**" [1:125]. Refleksja z *Promethidiona*, którą doprawił sosem marksizmu, nie dawała mu spokoju. Podejmie ją raz jeszcze gdzie indziej, prowadząc rozmowę wewnętrzną ze sobą samym. Zarozumiały filozof będzie się spierał z estetą. "A co byś rzekł, gdybym powiedział, że [...] działalność produkcyjna [...] zmierza do bezinteresownej igraszki, jaką

---

¹ Młot i sierp są tutaj zapewne nieumyślnymi nawiązaniem do symboliki sowieckiej, chociaż z komunizmem w różnych miejscach książki autor się identyfikuje.

jest sztuka? Że człowiek zaczyna się dopiero od myśli twórczej i że to ona wieńczy człowieczeństwo [...], a więc jeśli nie podstawową, pierwszą, to jest wartością najwyższą. Na brodę Marksa! Przecież to on mówił, że królestwo wolności zaczyna się tam, gdzie się kończy praca produkcyjna" [1:131-132].

Narrator *Zapiskow bez daty* zabiega o nowe spojrzenie na artystę. Stara się artystę uczłowieczyć, ściągnąć go z piedestału, zlikwidować barierę odgradzającą od społeczeństwa. Ta bariera zarysowała się w Młodej Polsce, lansującej model twórcy stojącego "poza dobrem i złem" oraz sztuki nie mającej żadnego celu poza tym, że sama w sobie okazuje się celem, absolutem, "odbiciem absolutu – duszy"; jak twierdził Stanisław Przybyszewski. U Przybosia, w ślad za Norwidem, "sztuka jest najwyższą, sublimowaną formą odpoczywania, nabierania sił do pracy" [1:332]. Nie identyfikując się z anachronicznym traktowaniem pracy jako przekleństwa autor książki spychał do lamusa dawne, rodem z parnasizmu, rozumienie sztuki. Przy okazji nie tylko odwroceniu, ale znamiennej modernizacji ulega pojęcie artysty. Według Przybosia artysta ma być istotą związaną ze społeczeństwem, z całą ludzkością. Sakralizacja sztuki ewokuje wiarę w twórcę – *homo faber* i myśliciela – który swoim wysiłkiem buduje coraz piękniejszy i lepszy świat, dba o rozwój moralny. Tak czy owak, awangardzista z Gwoźnicy – paradoksalnie zdążając tropem świętego Franciszka, niedawno odkrytego przez modernistów, tudzież zgodnie ze wskazaniem Norwida – apelował, abyśmy stawiali się ludźmi sztuki, w zasadniczym, moralnym znaczeniu terminu. Etykę pojmował wszakże w sposób wąski, egocentryczny. "Być pisarzem – określał ideał – to być więcej, to uprawą uczuć i usilną pracą myśli i wyobraźni rozwinąć swoją jaźń, [...] tworzyć ustawicznie swoją osobowość. [...] Nie ma prawdziwej twórczości bez szczypty szaleństwa, a siłą napędową tego szaleństwa jest – niezgoda na siebie, ustawiczne niezadowolenie z tego, co się robi" [1:339].

W myśl etyki maksymalistycznej, ukorzenionej na glebie chrześcijaństwa, realizację dążeń próbował zaczynać od siebie. Deklarował. "Co do mnie – ja zaczynam ciągle od nowa. Prawie każdy mój nowy wiersz układam tak, jakbym jeszcze jednego wiersza nie napisał i na niczym nie mógł się oprzeć. Dlatego mi tak trudno. Ciągłe piszę swój **pierwszy**, nigdy nie skończony wiersz"[1:76]. Ostatnie słowa mogłyby brzmieć niczym dobra puenta szkicu. Tak wszakże się nie stanie. Poeta wprowadza bowiem czytelników w znamienny ogród spraw i zagadnień, częściowo uporządkowany, częściowo zaś dziki, zapuszczony bardzo. Albo, inaczej mówiąc, w swego rodzaju mozaikowy, rozwlekły bez wątpienia autokomentarz do liryki własnej, gdyż *Zapiski bez daty* ową funkcję pełnią z łatwością. Są kluczem do wyobraźni pisarza, który hołdując awangardowej utopii deifikował rozum i bunt wobec przeszłości. Wikłał się w sprzecznościach, tworzył surogat metafizyki judeochrześcijańskiej, znanej od wieków, teraz odrzucanej bezwzględnie. Na

miejscu Boga osobowego stawiał sztukę. Dostrzegłszy kulturę jako wartość trwającą w czasie, identyfikował się z anarchiczną tezą Tadeusza Peipera: "Nawiązujemy do kopernikańskiej tradycji przeciwstawiania się tradycji" [1:262]. A przy tym bardzo się łudził, że zniknie bolesny rozdział pomiędzy sztuką a życiem, marzeniami a rzeczywistością, że każdy, wskutek intensywnej aktywności wewnętrznej, będzie mógł skutecznie kwestionować wzmiankowany rozdział i zdoła pojąć, iż "świat to miejsce zdziwionego szczęścia. Raj" (s. 342).

Список використаних джерел та літератури

1. Przyboś J. Zapiski bez daty. – Warszawa, 1970.
2. Sawicki S. Wstęp // Norwid C. Promethidion. Rzecz w dwóch dialogach z epilogiem. – Krakow, 1997.
3. Norwid C. Promethidion. Rzecz w dwóch dialogach z epilogiem. – Krakow, 1997.
4. Kwiatkowski J. Świat poetycki Juliana Przybosia. - Warszawa , 1972.
5. Leśmian B. Szkice literackie / Opracował i wstępem poprzedził Jacek Trznadel. – Warszawa, 1959.

Gustaw Ostasz Juliana Przybosia wersja sztuki bez granic.

Artykuł omawia fingowany diariusz Juliana Przybosia Zapiski bez daty (1970). Odślania u tego awangardzisty myślenie w kategoriach irracjonalnych, niekiedy będące parafrazami filozofii kultury Cypriana Norwida, przyprawionej sosem marksizmu.

Gustav Ostasz. Art without Borders Version by Yulian Pshybos

The article deals with the feigned memoir of Julian Przyboś – Zapiski (1970). It reveals the irrational thinking of this avangard poet, in which paraphrases of Cyprian Norwid's philosophy of culture, served in a marxist manner, can be traced.